

แนวทางการเสริมสร้างทุนชุมชนให้เข้มแข็งสู่การกำหนดปัจจัยแห่งความสำเร็จ จังหวัดอุตรดิตถ์

Guidelines for Strengthening Community Capital to Determine Success Factors at Uttaradit Province

ตรงกมล สนามเขต¹ และนิตยา กาบจันทร์²
Trongkamon Sanarmkate and Nittaya Kabjan

Received: February 12, 2021

Revised: April 29, 2021

Accepted: May 5, 2021

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาองค์ประกอบของทุนชุมชน 2) พัฒนารูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชน 3) สังเคราะห์แนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชนสู่การกำหนดปัจจัยความสำเร็จในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นจังหวัดอุตรดิตถ์ ผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นผู้รู้ในพื้นที่ซึ่งกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หัวหน้ากลุ่มองค์กรต่าง ๆ อาสาสมัครสาธารณสุข ประชาชนชาวบ้าน จำนวน 3 อำเภอ ๆ ละ 3 ตำบล ๆ ละ 3 หมู่บ้านละ 5-8 คน รวมเป็นจำนวน 195 คน โดยเก็บข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร และสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม ผลการวิจัย พบว่า 1) องค์ประกอบทุนชุมชน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ทุนสถาบัน กองทุนชุมชน ทุนทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 2) รูปแบบการพัฒนาทุนชุมชนพบว่ามีจัดการตนเองภายในชุมชนและมีการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก เช่น มีการตั้งเครือข่ายคณะกรรมการ เป็นผู้บริหารจัดการดูแลกิจกรรมด้านการเกษตร สังคมและวัฒนธรรม และ 3) แนวทางการเสริมสร้างทุนชุมชนให้เข้มแข็ง พบว่าภาคีเครือข่ายทั้งภาครัฐและเอกชนมีความตระหนักถึงทุนชุมชนที่คงอยู่ เริ่มนรณรงค์ปลูกฝังคุณค่าทุนชุมชนที่โดดเด่น มีการทำข้อตกลงเพื่อสร้างจิตสำนึกให้มีความร่วมมือกันและอนุรักษ์ฟื้นฟูสืบต่อให้คนรุ่นใหม่ ทั้งนี้ปัจจัยที่กำหนดความสำเร็จคือ การเสริมสร้างและพัฒนาระบบการเรียนรู้ของชุมชน การสร้างศรัทธาและพัฒนาศักยภาพแกนนำชุมชน และการถ่ายทอดความรู้จากการลงมือปฏิบัติสู่การนำไปใช้และการขยายผลต่อยอด

¹ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์; Uttaradit Rajabhat University

² สถาบันพัฒนาประชาสังคม; Civil Society Development Institute

Corresponding author, e-mail: trongjai.n@gmail.com, Tel. 086-7059596

คำสำคัญ: แนวทางการเสริมสร้างทุนชุมชน, ความเข้มแข็ง, ปัจจัยแห่งความสำเร็จ

Abstract

The objectives of this research were: 1) to study the composition of community capital; 2) to develop a model for strengthening community capital; 3) to synthesize guidelines for strengthening community capital to determine success factors in community development in the local of Uttaradit province. The key informants who were knowledgeable were in the area where the target group was the sub-district headman, the village headman, the assistant village headman, heads of various organizations, public health volunteer, and local intellectuals in 3 districts, 3 sub-districts, 5-8 people in each village, totaling 195 people by collecting data from documents, interviews, and group discussions. The results of the research revealed that 1) the community capital components were human capital, cultural and intellectual capital, institutional capital, community capital, natural and environmental capital; 2) the community capital development model was found that there were self-management within the community and support from outside agencies. For example, there were the networks of committees to manage the agricultural, social and cultural activities, society and culture; and 3) in the aspect of guidelines for strengthening community capital, it was found that both public and private network partners were aware of the persisting community capital, starting a campaign to cultivate outstanding community capital values. An agreement was made to create awareness of cooperation and conservation for the new generation. The factors that determine success were enhancing and developing the learning process of the community, building faith and developing the potential of community leaders and the transfer of knowledge from practice to implementation and expansion.

Keywords: Guidelines for Building Community Capital, Strength, Success Factors

บทนำ

การดำเนินนโยบายพัฒนาแบบตะวันตกที่ผ่านมานำไปสู่การละเลยศักยภาพและวิถีการดำรงตนของชุมชนซึ่งมีลักษณะเฉพาะตัว ทำให้ชุมชนจำนวนมากสูญเสียวิถีชีวิตและระบบความรู้ซึ่งสั่งสมมา ชุมชนถูกผนวกเข้าสู่กระบวนการพัฒนาประเทศในลักษณะเป็นฐานทรัพยากร โดยไม่ให้ความสำคัญในการทำชุมชนให้มั่นคงยั่งยืน (นภาพรณี หะวานนท์, 2550) ความล้มเหลว

ของกระบวนการพัฒนาแบบทันสมัยมีผลให้มุมมองการพัฒนาชุมชนเปลี่ยนแปลง และนำไปสู่รูปแบบการพัฒนา กระแสรองที่หันมาให้ความสำคัญกับชาวบ้าน วัฒนธรรมพื้นบ้าน ภูมิปัญญา และคุณค่าแบบชาวบ้านมากขึ้น ภายใต้ความคิดที่ว่า “ชุมชนนั้นไม่ว่างเปล่า” (อมรวิรัช นาคทรพร, 2551) ทุนชุมชน ทุนภูมิปัญญาท้องถิ่นและองค์ความรู้ชุมชน ได้รับการกล่าวถึงอีกครั้งในฐานะเครื่องมือสำคัญสร้างความเข้มแข็งและความสามารถในการพึ่งตนเองเป็นแนวทางแก้ไขปัญหาเพื่อการพัฒนาที่ตรงจุด ทุนชุมชนจึงได้รับความสนใจและถูกฟื้นฟูขึ้น เพื่อเป็นอีกทางเลือกของการพัฒนาคู่ขนานไปกับการพัฒนากระแสหลัก โดยเฉพาะทุนที่เกี่ยวข้องกับความรู้และภูมิปัญญา ทุนวัฒนธรรม และทุนธรรมชาติ ซึ่งเป็นตัวกำหนดศักยภาพในการดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพของคนในชุมชน (โกวิท พวงงาม, 2553) การที่มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์ได้มีการจัดทำโครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้ในทุก ๆ อำเภอของจังหวัดอุดรดิตถ์ ในรอบปี 2559-2560 ที่ผ่านมาจากผลการดำเนินโครงการดังกล่าว จึงส่งผลให้นักวิจัยได้ทราบถึงสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง จึงได้พัฒนาโครงการวิจัยนี้ เพื่อตอบโจทย์การแก้ปัญหาดังกล่าว และสืบต่อมาถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (2560-2564) ที่ให้ความสำคัญกับการสร้างชุมชนเข้มแข็งให้เป็นพลังร่วมทางสังคมในการสนับสนุนการพัฒนา โดยส่งเสริมการประกอบอาชีพ การส่งเสริมให้ชุมชนจัดสวัสดิการและบริการในชุมชนและการสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้และขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560ก) ประกอบกับแนวทางในการขับเคลื่อนประเทศไทยให้มีความเข้มแข็ง มั่นคง มั่งคั่งและยั่งยืน ในยุทธศาสตร์ชาติ ระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560-2579) ด้านการสร้างโอกาสและความเสมอภาคทางสังคมในการสร้างโอกาสการเข้าถึงบริการทางสังคม ยังให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยการพัฒนาและบริหารจัดการชุมชน และพัฒนาศักยภาพของประชาชน ให้มีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม ซึ่งมีแนวทางสำคัญในการพัฒนา คือ การสร้างศักยภาพให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการทรัพยากรในพื้นที่ได้ด้วยตนเอง โดยการสร้างองค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการให้กับชุมชน เน้นการสร้างการยอมรับภายใต้การสร้างเจตคติที่ถูกต้องบนพื้นฐานการเรียนรู้ร่วมกันในสังคม ตลอดจนการเสริมสร้างให้ประชาชนมีภูมิคุ้มกันต่อผลกระทบทางสังคม โดยการเพิ่มช่องทางในการเข้าถึงข่าวสาร เสริมสร้างการพัฒนาเครือข่ายที่มีศักยภาพในการพัฒนาภูมิคุ้มกันทางสังคมแก่ประชาชน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560ก)

ทั้งนี้ผู้วิจัยเล็งเห็นถึงความสำคัญของแนวทางในการสร้างเสริมทุนชุมชน อันเป็นต้นทุนหนึ่งที่สำคัญของการพัฒนาเชิงสร้างสรรค์ จึงนำไปสู่การตั้งคำถามหลักในการวิจัย กล่าวคือ ปฏิบัติการเสริมสร้างทุนชุมชนในพื้นที่กรณีศึกษาให้มีความเข้มแข็งควรเป็นอย่างไร โดยได้ให้ความสำคัญกับการร่วมมือกันตามบทบาทของแต่ละภาคส่วนที่เข้ามาหนุนเสริมเติมเต็มระหว่างกันของภาคีการพัฒนาในระดับพื้นที่ที่ศึกษาจังหวัดอุดรดิตถ์ และคำถามรองคือ ชุมชน มีรูปแบบและแนวทางอย่างไรในการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านบวกในชุมชนได้จริง ที่นำไปสู่การพัฒนา

เสริมสร้างทุนชุมชนที่มีอยู่อย่างเป็นรูปธรรมชัดเจนสอดคล้องกับบริบท วิถีชีวิต และภูมิสังคมของชุมชน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาองค์ประกอบของทุนชุมชนที่สอดคล้องกับบริบทการพัฒนาชุมชน
2. เพื่อพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชน
3. เพื่อสังเคราะห์แนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชนสู่การกำหนดปัจจัยความสำเร็จในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นจังหวัดอุดรธานี

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้มีการเก็บรวบรวมข้อมูลหลากหลายมิติโดยผ่านมุมมองของผู้ให้ข้อมูลตามบริบทที่ปรากฏเป็นการศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study Approach) โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลักในการวิเคราะห์โดยจะทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบมิติของทุนชุมชน รวมทั้งศึกษาระบวนการมีส่วนร่วม รูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชน คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นผู้รู้ในพื้นที่ และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องเป็นกลุ่มเป้าหมายในการสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หัวหน้ากลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) ประชาชนชาวบ้าน จำนวน 3 อำเภอ ๆ ละ 3 ตำบล ๆ ละ 3 หมู่บ้านละ 5-8 คน รวมเป็นจำนวน 195 คน

จากนั้นเป็นการลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อสัมภาษณ์แกนนำชุมชน และประชาชนชุมชนเพื่อรวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์และข้อมูลเชิงลึกด้านองค์ความรู้ที่เป็นทุนชุมชน เมื่อมีข้อมูลด้านทุนชุมชนแล้วจึงจัดการสนทนากลุ่มและสัมภาษณ์เชิงลึกโดยเชิญกลุ่มเป้าหมายหลักของแต่ละชุมชนมาร่วมแลกเปลี่ยนในระดับอำเภอ เพื่อเพิ่มเติมข้อมูลทุนชุมชนและให้กลุ่มเป้าหมายร่วมกันวิเคราะห์ศักยภาพของทุนชุมชนในประเด็นสำคัญ ได้แก่ จุดเด่นหรือศักยภาพของชุมชน/ความต้องการในการพัฒนา/ปัญหาหลัก-รอง /การมีส่วนร่วมของชุมชนในการสร้างเสริมสุขภาวะและฟื้นฟูทุนชุมชน และปัจจัย/เงื่อนไขที่เอื้อให้เกิดความสำเร็จในการทำกิจกรรมหรือปัจจัยต่าง ๆ หรืออาจเป็นข้อจำกัดในการดำเนินงานในชุมชน และแนวทางการเสริมสร้างทุนชุมชน และทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหาด้วยการนำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่ของข้อมูลย่อยตามหัวข้อหลัก โดยใช้กระบวนการตีความทุนชุมชนและศักยภาพของทุนชุมชนตามความจริงที่ปรากฏพื้นที่ศึกษา นำเสนอข้อมูลที่ค้นพบด้วยการบรรยายหรือพรรณนา

สรุปผลการวิจัย

บทความวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยอาศัยกระบวนการและวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) การสัมภาษณ์ผู้รู้หรือผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ร่วมกับการศึกษาทบทวนวรรณกรรมจากเอกสาร และใช้เทคนิค วิธีการ เครื่องมือ การสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์เชิงคุณภาพมาดำเนินการในงานวิจัย โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัย

ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยสามารถวิเคราะห์ สังเคราะห์องค์ความรู้การเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชนที่สอดคล้องกับบริบทการพัฒนาทุนชุมชน จังหวัดอุดรดิตถ์ ตามลำดับประเด็น ดังนี้

1. องค์ประกอบของทุนชุมชน พบว่า บริบทเชิงพื้นที่และการพัฒนาศักยภาพของทุนชุมชนในพื้นที่ศึกษา 3 อำเภอของจังหวัดอุดรดิตถ์ พบว่า สถานภาพทุนชุมชนและแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ของจังหวัดอุดรดิตถ์ ซึ่งมีองค์ประกอบของทุนชุมชนที่เข้มแข็ง ดังนี้ 1) ทุนบุคคล/ทุนมนุษย์ 2) ทุนสถาบัน หรือทุนเศรษฐกิจชุมชน หมายรวมถึงระบบทุนและสวัสดิการชุมชน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต และ 3) ทุนทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ผลจากการวิจัยพบว่า ทุนมนุษย์ประกอบด้วยผู้นำกลุ่มชุมชนที่มีสมรรถนะในการเป็นผู้นำ มีความรอบรู้ มีสติปัญญาฉลาดเฉลียวมีไหวพริบ มีทักษะด้านการบริหารกลุ่มชุมชน จึงมีส่วนสำคัญในการผลักดันทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งของทุนสถาบันหรือกลุ่มกองทุนชุมชน นอกจากนี้ยังมีองค์กรชุมชน กองทุนชุมชน องค์กรภาคประชาชน ภาคธุรกิจเอกชนที่เกิดจากการรวมตัวของสมาชิกในชุมชน จะมีบทบาทสนับสนุนให้เกิดพลังของคนในคนชุมชน ที่ทำให้คนในชุมชนสังคมอยู่ร่วมกันได้ ซึ่งชุมชนเข้มแข็งในจังหวัดอุดรดิตถ์รวมตัวกันลักษณะกลุ่มต่าง ๆ เช่น กลุ่มสถาบันการเงินในชุมชน กลุ่มวิสาหกิจชุมชน ตามวิถีและบริบทของแต่ละท้องถิ่น กลุ่มทางด้านการเกษตร กลุ่มจักสาน กลุ่มเครื่องทอ ที่สำคัญยังมีทุนทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ซึ่งหมายรวมถึงทุนความรู้ ความคิดและความสามารถของบรรพบุรุษในอดีตแต่ละท้องที่ วัฒนธรรมที่เกิดจากการดำรงชีวิตที่สามารถปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างดี และสืบทอดประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ให้แก่ลูกหลานเพื่อใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข

อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าทุนชุมชนและทุนทางภูมิปัญญาของชาวอุดรดิตถ์เกิดจากประสบการณ์ที่สืบทอดกันมาทั้งทางตรงและทางอ้อม ทุนชุมชน โดยเฉพาะทุนทางภูมิปัญญาเกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงเกี่ยวกับเศรษฐกิจอาชีพความเป็นอยู่ วัฒนธรรมที่ผสมผสานกลมกลืนเชื่อมโยงกันระหว่างภูมิปัญญา มี 2 ลักษณะ คือ 1) ลักษณะเป็นนามธรรม เป็นปรัชญาในการดำรงชีวิต ตั้งแต่เกิด แก่ เจ็บ ตาย 2) ลักษณะที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะดนตรี เป็นต้น การสืบทอดภูมิปัญญาเป็นได้ทั้งทางตรง และทางอ้อม โดยจังหวัดอุดรดิตถ์เป็นจังหวัดที่มีภาษาพูดชนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ประเพณีมาจากหลายภาค ทั้งภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคอีสานรวมทั้งจากเวียงจันทน์ และหลวงพระบาง จึงมีผลทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดอุดรดิตถ์มีทั้งที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกันออกไป ภูมิปัญญาของชาวอุดรดิตถ์มีพัฒนาการที่สานต่อกันมายาวนานจากคนรุ่นเก่าสู่คนรุ่นปัจจุบัน

ตารางที่ 1 การวิเคราะห์ประเภททุนชุมชนโดยรวมที่คงอยู่ของชุมชนเป้าหมาย

ประเภททุนชุมชน	ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น
ทุนมนุษย์ และทุนด้านการจัดการสุขภาพภาคประชาชน ได้แก่ กลุ่มแกนนำเข้มแข็ง ประชาชนชุมชน โรงพยาบาล สุขภาพประจำตำบล กลุ่มออกกกำลังกาย ศูนย์ดูแลสุขภาพ ผู้สูงอายุระยะยาว ชมรมผู้สูงอายุประจำหมู่บ้านหรือตำบล กลุ่ม อสม. และกลุ่ม อผส.	(✓) แกนนำสามารถถอดบทเรียนและ ประสบการณ์ความสำเร็จได้ด้วยตนเอง (✓) สามารถขยายผลหรือถ่ายทอด ประสบการณ์ความสำเร็จได้ (✓) สามารถนำความรู้ความสามารถไป ปฏิบัติการจริง
ทุนทางภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรม ได้แก่ กลุ่มจัก สาน กลุ่มย้อมสีธรรมชาติ ประเพณีทำบุญกลางบ้าน กลุ่มทำ ข้าวแคบ หมอเข้าทรง หมอเป่า หมอนวดน้ำมัน ฟันกระโตด โคมแขวน ค้างยูกา กระจวยตักน้ำกะลามะพร้าว ตัดตุ้ กระดาศ	(✓) แกนนำเครือข่ายแหล่งเรียนรู้มี ความสัมพันธ์อันดีต่อกันและมีการ เชื่อมโยงการดำเนินงานร่วมกัน เช่น แหล่งเรียนรู้ชุมชนกับกลุ่มผลิตข้าว เชื่อมโยงกันในการแปรรูปผลิตข้าวปลอด สาร (✓) เกิดต้นแบบแหล่งเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับ หลักสูตรท้องถิ่น (✓) เป็นศูนย์กลางที่เครือข่ายแหล่งเรียนรู้และ ชุมชนเข้ามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้
ทุนเศรษฐกิจชุมชน ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ กลุ่มสตรีและ เยาวชนผู้ผลิตผ้าขึ้นตีนจก เนื่องจากบางหมู่บ้านมีสตรีและ เยาวชนที่ว่างงานกันมาก ประกอบกับในชุมชนมีอุปกรณ์ใน การทอผ้าเหลืออยู่และเห็นว่าควรนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ จึงเกิดการรวมกลุ่มของสตรีและเยาวชนในหมู่บ้านขึ้นเพื่อทำ ผ้าขึ้นตีนจกทั้งนี้เพื่อเป็นการถ่ายทอดวิธีการทำผ้าขึ้นตีนจก ให้กับเยาวชน พร้อมทั้งเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับสตรีและ เยาวชนที่ว่างงาน	
ระบบทุนชุมชนและสวัสดิการชุมชน ได้แก่ กองทุนหมู่บ้าน กองทุนออมทรัพย์สัจจะ กลุ่มกองทุนแม่ของแผ่นดิน	

2. การพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชนที่สอดคล้องกับบริบท
การพัฒนาชุมชน โดยผลการวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยนี้ พบว่า มีการพัฒนารูปแบบทุนชุมชนแต่ละ
ประเภท ดังนี้

1) ทุนมนุษย์หรือทุนบุคคล มีแกนนำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ
เข้ามามีบทบาทในการขับเคลื่อนชุมชนท้องถิ่น โดยแกนหลักที่นำทำคือ กลุ่มผู้นำที่เป็นทางการ คือ
ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) ประธานกลุ่มต่าง ๆ
ในชุมชน ซึ่งเป็นแกนนำหลักในการขับเคลื่อนชุมชนและให้การสนับสนุนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม
และวัฒนธรรมจนเป็นที่ยอมรับและเข้ามามีส่วนร่วมด้วยความไว้วางใจของสมาชิกชุมชน ซึ่งมี
หลักการทำงานคือ การเข้าถึงและเป็นที่พักของชุมชนอย่างเข้าใจ และสื่อสารให้ประชาชนรับรู้
ข่าวสาร เน้นสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนในแนวราบ อีกทั้งเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ในเรื่องการ
บริหารงานชุมชน และเป็นผู้นำในการประสานงานระหว่างชุมชนกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในขณะที่
ที่กลุ่มแกนนำที่ไม่เป็นทางการ อาทิ ประชาชนชาวบ้าน ข้าราชการเกษียณ ถือเป็นทุนมนุษย์ที่มี

คุณค่าและเป็นที่ยิ่งของคนในชุมชน คุณลักษณะของแกนนำกลุ่มนี้คือ มีความสามารถในการพึ่งตนเองมาตลอด ไม่รอความช่วยเหลือจากหน่วยงานหรือคนภายนอก ชอบเรียนรู้ทดลองสิ่งใหม่จากการค้นพบปัญหาของตนเองด้วยการลองผิดลองถูก จนตกผลึกจากการเรียนรู้และลงมือทำด้วยตนเอง พร้อมถ่ายทอดสิ่งที่ได้เรียนรู้แลกเปลี่ยนกับผู้อื่น

2) ทุณวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ชุมชนเรียนรู้ในจังหวัดอุดรดิตต์ มีวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นที่หลากหลายตามเทศกาลและบริบทแต่ละชุมชน และมีครุภูมิปัญญาท้องถิ่นหลากหลายประเด็น

3) ทุณสถาบัน ประกอบด้วยสถาบันครอบครัว สถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ และสถาบันการศึกษา

นอกจากนี้แต่ละชุมชนมีแหล่งเรียนรู้ภายในชุมชน ซึ่งเป็นการเรียนรู้จากการลงมือทำและหน่วยงานภายนอกเข้ามาดำเนินงานในพื้นที่ ที่ทำหน้าที่ให้การสนับสนุนการดำเนินงานในพื้นที่ รวมทั้งส่งเสริมการพัฒนาทุนชุมชน และนำทุนในชุมชนไปทำให้เกิดประโยชน์ โดยรูปแบบเดิมนั้นมีการจัดการด้วยตนเองในลักษณะต่างคนต่างทำ ในขณะที่นำข้อมูลจากผลการวิจัยมาวิเคราะห์แล้วพบว่า รูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชน สามารถบูรณาการทั้ง 3 ทุนด้วยการจัดการให้เกิดกิจกรรมการมีส่วนร่วมต่าง ๆ ไปพร้อมกัน และยังมีรูปแบบการเรียนรู้โดยผ่านกระบวนการแผนชุมชนซึ่งถือเป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่ดีสำหรับชุมชนที่เข้มแข็ง เพราะฝึกวิถีคิดของชุมชนที่กำลังล้มเหลวให้คิดย้อนไปถึงอดีตเพื่อนำไปใช้ในปัจจุบัน นำวัฒนธรรม ภูมิปัญญาการเรียนรู้จากข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชนมาเป็นฐานคิด อย่างไรก็ตามจะเห็นว่ารูปแบบการพัฒนาศักยภาพของทุนเหล่านี้จะมีผลต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพิ่มขึ้น อีกทั้งการสนับสนุนจากภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการประชาสัมพันธ์และการใช้สื่อทุกรูปแบบที่จะสร้างคุณค่าให้กับสังคมไทยในทางบวก เพราะสื่อเป็นองค์ประกอบที่ทรงพลังมากในสังคมปัจจุบัน โดยถือเป็นส่วนหนึ่งในการส่งเสริมและสนับสนุนสร้างประโยชน์ให้กับการพัฒนาทุนทางสังคมและทุนชุมชน รวมถึงการอำนวยความสะดวกด้านการประสานงานจะหนุนเสริมให้การพัฒนาทุนชุมชนเกิดขึ้นได้ตามที่ต้องการได้

3. การสังเคราะห์แนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชนสู่การกำหนดปัจจัยความสำเร็จในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นจังหวัดอุดรดิตต์ พบว่า แนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็งทุนชุมชน ได้แก่

1) การพัฒนาทุนชุมชนที่มีอยู่ให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เป็นแนวทางที่ชุมชนสามารถนำมาใช้เพื่อพัฒนาบุคคลของชุมชนได้โดยเชื่อว่าเมื่อคนในชุมชนมีสติปัญญา มีคุณภาพและมีประสิทธิภาพ ชุมชนย่อมเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางสร้างสรรค์และองค์ประกอบอื่นของทุนชุมชนเกิดการพัฒนาได้ด้วย ทั้งนี้ความรู้ที่จะใช้ในการพัฒนาชุมชนจะเกิดได้ เมื่อคนในชุมชนมีกิจกรรมส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน วิธีการเสริมสร้างการเรียนรู้มีด้วยกันหลากหลายรูปแบบตามบริบทของชุมชน อาทิ การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การเรียนรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน

การเรียนรู้จากเวทีแลกเปลี่ยน การเรียนรู้จากการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นต้น

2) การสร้างศรัทธาและพัฒนาศักยภาพแกนนำชุมชน ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชน บุคคลถือเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญมากที่สุด เพราะกิจกรรมการเรียนรู้และกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ เกิดขึ้นได้จากบุคคล ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่ทำให้คนในชุมชนเกิดความรักต่อชุมชนและตระหนักถึงความสำคัญในการพัฒนาชุมชนการสร้างจิตสำนึกรักบ้านเกิดจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่สำคัญอันจะทำให้ทุนชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้นได้

3) การเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมและการสานพลังเครือข่ายให้เข้มแข็งเป็นแนวทางที่ชุมชนนำมาใช้เพื่อเสริมสร้างพลังในการพัฒนาชุมชน การเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมและการสร้างเครือข่ายต้องเกิดจากความตระหนักและความต้องการสร้างความสัมพันธ์กันระหว่างบุคคล กลุ่มหรือชุมชนอื่น เพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แบ่งปันทรัพยากรช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และแก้ไขปัญหาาร่วมกัน รวมถึงการสร้างเครือข่ายภายนอกชุมชน อาทิ การระดมและประสานการใช้ทรัพยากร การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เป็นต้น

4) การถ่ายทอดความรู้จากการลงมือปฏิบัติสู่การนำใช้และการขยายผลต่อยอดสู่การบริหารจัดการชุมชน เป็นแนวทางที่เป็นกระบวนการ มีความหมายครอบคลุมถึงการกำหนดแนวความคิด การวางแผนอย่างเป็นระบบ การปฏิบัติงานอย่างมีศาสตร์และศิลป์ การบริหารจัดการชุมชนเป็นกิจกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับทรัพยากรต่าง ๆ ของชุมชน อาทิ การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้นำชุมชนและชาวบ้าน การถ่ายทอด แลกเปลี่ยนและกระจายข้อมูลความรู้ภายในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ การจัดโครงสร้างบริหารชุมชน การมอบหมายงานให้เหมาะกับบุคคล เป็นต้น

ทั้งนี้แนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชนดังกล่าว ไม่จำเป็นต้องดำเนินการตามลำดับขั้นตอน ชุมชนสามารถเลือกดำเนินแนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชนตามความต้องการและความจำเป็นของชุมชน การมีส่วนร่วมอย่างไว้วางใจกันทุกภาคส่วนในทุกขั้นตอนของการทำงานเพื่อพัฒนาชุมชน ถือเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ทุนชุมชนมีพลังมากขึ้น ชุมชนจึงใช้การเรียนรู้เป็นแกนกลางในการพัฒนาและมีการส่งเสริมการเรียนรู้และคุณธรรมและเป็นชุมชนเรียนรู้ อย่างไรก็ตาม ชุมชนจำเป็นต้องมีเครือข่ายที่เข้มแข็งที่ช่วยสนับสนุนและแลกเปลี่ยนทรัพยากรซึ่งกันและกันเพื่อเป็นเสริมศักยภาพชุมชน

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการค้นหาองค์ประกอบของทุนชุมชนและพัฒนารูปแบบแนวทางเสริมสร้างทุนชุมชนให้เข้มแข็งสู่การกำหนดปัจจัยความสำเร็จในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ผลการวิจัยแสดงองค์ประกอบของทุนชุมชน ปัจจัยที่ช่วยหนุนเสริมให้เกิดความเข้มแข็งในการพัฒนาทุนชุมชน และแนวทางการพัฒนาทุนชุมชนให้เข้มแข็ง จากผลการวิจัยดังกล่าว สามารถอภิปรายได้ดังต่อไปนี้

1. องค์ประกอบของทุนชุมชน ประกอบด้วย 1) ทุนมนุษย์ มีผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการเข้ามามีบทบาทในการขับเคลื่อนชุมชน มีความพร้อมเรียนรู้เสียสละ สามัคคีช่วยเหลือกัน 2) ทุนภูมิปัญญาและวัฒนธรรม มีวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น ความเชื่อศรัทธา กฎจารีต และภูมิปัญญาที่หลากหลาย 3) ทุนสถาบัน คือทุนสถาบันครอบครัว สถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ การศึกษา การเมือง เศรษฐกิจ 4) ทุนทรัพยากรธรรมชาติ มีแหล่งอาหารอุดมสมบูรณ์ด้วยดินและแร่ธาตุเหมาะแก่การเพาะปลูก 5) ทุนเศรษฐกิจและกองทุนชุมชน มีการรวมกลุ่มอาชีพ กองทุนสวัสดิการชุมชนรูปแบบต่าง ๆ และ 6) ทุนทางเครือข่ายที่ดำรงอยู่ในชุมชน ได้แก่ เครือข่ายพี่น้อง เครือข่ายหน่วยงานรัฐและเอกชน ซึ่งผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์คล้ายคลึงกับองค์ประกอบของทุนทางสังคมที่ปรากฏอยู่ในสังคมโดยทั่วไป ดังที่ชนันภรณ์ อารีกุล (2556) พบว่า มี 5 องค์ประกอบ ได้แก่ บุคคล สถาบัน ภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและกองทุนของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับวรวิฑู โรมรันพันธ์ (2548) กล่าวถึงองค์ประกอบของทุนทางสังคมมองได้ในเชิงบูรณาการหรือเชิงผลลัพธ์ โดยทุนทางสังคมที่พบ ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนสถาบัน ศาสนธรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญา ทุนทางวัฒนธรรม กองทุนสาธารณะ ทรัพยากรธรรมชาติและความสัมพันธ์ทางสังคม โดยเฉพาะความสัมพันธ์ในแนวราบที่เอื้อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทั้งนี้ พบว่า การมองทุนทางสังคมในเชิงบูรณาการหรือเชิงผลลัพธ์ ถือว่ามีประโยชน์ เพราะการศึกษาทุนทางสังคมต้องทำให้ทราบว่าทุนทางสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมได้อย่างไร อย่างไรก็ตามองค์ประกอบของทุนทางสังคมเป็นทุนที่ไม่หยุดนิ่ง ในแต่ละชุมชนจะมีทุนทางสังคมที่แตกต่างกันทั้งองค์ประกอบของทุนและกระบวนการของทุน อย่างไรก็ตามสิ่งสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งของทุนทางสังคมกลับอยู่ที่กระบวนการของทุน ซึ่งเป็นการแสดงพลังของการรวมตัวกันในทุกระดับตั้งแต่ระดับปัจเจก ครอบครัว เครือญาติ สถาบัน กลุ่ม องค์กร ชุมชนและเครือข่าย นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับพระปลัดประพจน์ อยู่สำราญ และรัชฎาพร เกตานนท์ แนวแห่งธรรม (2561) ได้กล่าวถึงทุนทางสังคม เป็นปัจจัยหนึ่งที่ได้รับ ความสนใจและยอมรับมากขึ้นในปัจจุบันว่ามีส่วนสัมพันธ์กับการพัฒนาที่ยั่งยืนและคุณภาพชีวิตของประชาชนทำให้คนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข การพัฒนาและใช้ทุนทางสังคมจึงน่าจะเป็นทางออกให้การแก้ไขปัญหาของสังคมไทย หากมีการจัดการทุนทางสังคมและนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ย่อมมีส่วนช่วยให้คุณภาพชีวิตของประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข

2. การพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชนที่สอดคล้องกับบริบทการพัฒนาชุมชน ประกอบด้วย ทุนมนุษย์ ทุนภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ทุนสถาบัน และทุนทรัพยากรธรรมชาติ มีความสอดคล้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและศาสตร์พระราชาต่าง ๆ ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดหลักสำหรับการวางยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี การจัดทำแผนปฏิรูปประเทศไทย การน้อมนำศาสตร์พระราชาไปประยุกต์ใช้จนประสบความสำเร็จ โดยเฉพาะเรื่องการระเบิดจากข้างใน และการรวมกลุ่มสร้างพลังในชุมชนของตน เรียกว่า พลังประชารัฐ ในปัจจุบันมีการสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชน การปฏิบัติตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงยึดหลักความพอเพียง

ความพอประมาณในการประกอบอาชีพ สร้างรายได้ให้กับครอบครัวและชุมชน สอดคล้องกับงานวิจัยของวันชัย สุขตาม (2556) พบว่า แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาทุนมนุษย์ตามหลักพุทธธรรม เป็นแนวคิดที่สามารถผลักดันให้ทุนมนุษย์ปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ทุนทางสังคมถือเป็นทุนสำคัญที่เสริมสร้างวิถีชีวิตที่ดีงามของคนในสังคมและสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการปกครองของประเทศมาช้านาน โดยเฉพาะการแก้ปัญหาและฟื้นฟูให้คนไทยและสังคมไทยกลับมาดำรงสถานะเดิมได้ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของณัฐธิดา เย็นบำรุง (2558) พบว่า เมืองยะลามีการพัฒนาขับเคลื่อนเมืองอย่างต่อเนื่อง แม้อยู่ท่ามกลางสถานการณ์ความไม่สงบโดยมีปัจจัยการพัฒนาเมืองหลากหลาย แต่ “ทุน” อย่างหนึ่งที่ขาดไม่ได้ในการพัฒนาเมืองยะลา คือ “ทุนทางสังคม” เป็นทุนในลักษณะที่เป็นนามธรรม จับต้องไม่ได้และไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเปล่า แต่ความสัมพันธ์ที่เกิด และสิ่งที่อยู่ในทุนนี้กลับก่อให้เกิดพลังบางอย่างที่ยึดคนให้เป็นหนึ่งเดียวกันมากขึ้น และกลายเป็นจุดแข็งของการพัฒนาเมือง กล่าวคือ ทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับชุมชนมาเพราะวิถีการดำเนินชีวิตหรือวัฒนธรรมของคนในสังคมนั้นต้องใช้ความรู้ ทักษะ ความเชื่อความศรัทธาหรือภูมิปัญญาไทยสอดแทรกกับเทคโนโลยีต่าง ๆ ในการพัฒนาชุมชน จะช่วยให้การทำงานมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

3. แนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชนนั้น ประกอบด้วย กระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม และการกำหนดปัจจัยความสำเร็จที่เป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนและหนุนเสริมให้เกิดความเข้มแข็งของทุนชุมชนแต่ละแห่ง โดยกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของทุนชุมชนที่ใช้ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งนั้น คือ การมีส่วนร่วมอย่างไว้วางใจและศรัทธาในเรื่องเดียวกัน การมีส่วนร่วมกันในกลุ่มชุมชน เป็นวิธีการสำคัญยิ่งที่เสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชน ทั้งนี้เมื่อการมีส่วนร่วมผนวกกับความไว้วางใจ ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างไว้วางใจ 5 ขั้นตอนที่ดำเนินการเป็นวงจร ได้แก่ การมีส่วนร่วมอย่างไว้วางใจในการศึกษาปัญหา ในการวางแผน ในการปฏิบัติ ในการรับผลประโยชน์ และในการประเมินผล ซึ่งขั้นตอนดังกล่าวสอดคล้องกับหลักการมีส่วนร่วมของปารีชาติ วลัยเสถียร (2543) ได้กล่าวโดยสรุปว่า ขั้นตอนแรกของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน ควรเป็นขั้นตอนของการศึกษาชุมชน การค้นหาปัญหาและความต้องการของชุมชน เพื่อศึกษาและเรียนรู้สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ในชุมชนร่วมกับประชาชน โดยในการศึกษาปัญหาของชุมชนสามารถใช้ทั้งวิธีการสังเกตและการสัมภาษณ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม นอกจากนี้ขั้นตอนการมีส่วนร่วมแล้ว ยังสอดคล้องกับผลการวิจัยของชนันภรณ์ อารีกุล (2556) พบว่า ความไว้วางใจซึ่งกันและกันถือเป็นหัวใจสำคัญของการมีส่วนร่วม ดังนั้นซึ่งได้กำหนดแนวทางเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนสังคม นอกจากนี้การมีส่วนร่วมอย่างไว้วางใจ ซึ่งถือเป็นกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนทางสังคมหรือทุนชุมชนให้เกิดความยั่งยืนได้นั้น ต้องมีแนวทางเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชนด้วย ทั้งนี้แนวทางการเสริมสร้างทุนชุมชนให้เข้มแข็ง ได้แก่ การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การสร้างความตระหนักรู้ให้เกิดในกลุ่มแกนนำและสมาชิกชุมชน การบริหารจัดการทุนที่มีในชุมชนให้เกิดประสิทธิภาพ และการเชื่อมโยงเครือข่ายชุมชนให้เข้มแข็ง ทั้งนี้

แนวทางดังกล่าวไม่จำเป็นต้องดำเนินการตามลำดับขั้นตอน ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของอนุชาติ พวงสำลี (2542) ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ว่า ความรู้ถือเป็นหัวใจของชุมชน ทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้เพราะเป็นการยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหา การวางแผนแก้ปัญหา การตัดสินใจเลือก และการสรุปบทเรียน นอกจากนี้ปาริชาติ วลัยเสถียร (2543) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการมีความรู้ที่ถ้านุชนขาดปัญญา การสร้างสรรค์และพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมก็จะไม่ได้ผล ดังนั้นกระบวนการเสริมสร้างความรู้ให้กับชุมชน จึงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาคนและสังคม

องค์ความรู้ใหม่

แนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชนสู่การกำหนดปัจจัยความสำเร็จในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นจังหวัดอุดรดิตถ์ เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากผลการวิจัยแล้วพบว่า แนวทางการเสริมสร้างทุนชุมชนให้เข้มแข็งสู่การกำหนดปัจจัยความสำเร็จในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นจังหวัดอุดรดิตถ์ ประกอบด้วย

1) กระบวนการจัดการทุนชุมชนด้วยชุมชน ได้แก่ กระบวนการมีส่วนร่วม เช่น โครงสร้างการบริหารจัดการของกลุ่มภูมิปัญญาของชุมชน สะท้อนให้เห็นถึงการแบ่งบทบาทหน้าที่ของสมาชิกทุกคนสามารถมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ทำให้เกิดการเรียนรู้และกระตุ้นให้เกิดความรักความสามัคคีในการทำกิจกรรมของชุมชน กระบวนการสร้างผู้นำ กระบวนการสื่อสารและเผยแพร่ข้อมูล ที่สามารถชี้แจง เปิดเผยข้อมูลข่าวสารได้ และกระบวนการกลุ่ม เกิดการรวมกลุ่มกันของคนในชุมชนเพื่อร่วมแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน

2) กระบวนการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกชุมชน จะพบว่าชุมชนเรียนรู้กรณีศึกษาทุกแห่งไม่ได้เรียนรู้ภายในชุมชนเพียงอย่างเดียว แต่ยังเรียนรู้จากชุมชนอื่น ๆ ที่ประสบผลสำเร็จในการพัฒนา โดยเริ่มจากการวางแผนเพื่อศึกษาดูงานในพื้นที่ที่ประสบผลสำเร็จโดยใช้ข้อมูลจากกระบวนการทำแผนแม่บทชุมชนเป็นเครื่องมือ และนำองค์ความรู้ที่ได้รับมาปรับใช้ในชุมชนจนเกิดโครงการพัฒนาหลายด้านที่เกิดการร่วมคิดร่วมตัดสินใจร่วมแก้ไขปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

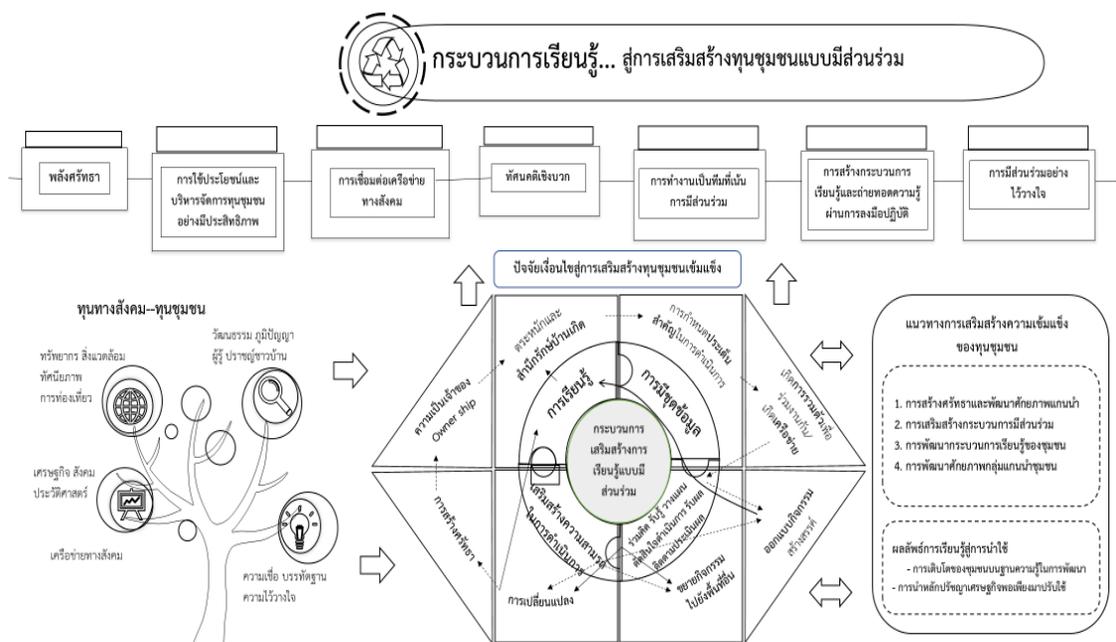
อย่างไรก็ตามยังพบว่าปัจจัยสำคัญที่กำหนดความสำเร็จในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นนั้น ได้แก่

1) การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน การสร้างกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติ ถือเป็นกระบวนการที่สำคัญประการหนึ่งในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน อันเป็นประโยชน์ต่อเนื่องไปถึงการประยุกต์ใช้ในการพัฒนาด้านต่าง ๆ ทั้งด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การศึกษา และ เป็นต้น

2) การสร้างศรัทธาและพัฒนาศักยภาพแกนนำชุมชน ด้วยการชวนมองปัญหา ร่วมกันและระดมความคิดเห็นของกลุ่มคนที่มีศรัทธาและมีภูมิรู้ในประเด็นต่าง ๆ มารวมกลุ่มกันด้วยการใช้ทุนที่มีอยู่ในชุมชนมาปรับใช้ตามความเหมาะสม รวมทั้งการส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่ม

เพื่อพัฒนาต่อยอดอาชีพ โดยเน้นการพัฒนาคนเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้และพัฒนา ด้วยการส่งเสริมให้คนในชุมชนเข้าถึงการศึกษาในทุกระดับทั้งในระบบและนอกระบบ นอกจากนี้ยังมีการค้นหาแกนนำชุมชน และพัฒนาศักยภาพแกนนำให้สามารถบริหารจัดการทุนชุมชนด้วยการสร้างความไว้วางใจให้เกิดขึ้นระหว่างสมาชิกชุมชนผ่านเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ รวมทั้งมีการยกย่องประชาชนชาวบ้าน ผู้รู้และมีประสบการณ์ให้เป็นบุคคลสำคัญของชุมชน และนำความรู้มีอยู่มาถ่ายทอดองค์ความรู้แลกเปลี่ยนแก่สมาชิกชุมชน

3) การเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม โดยแกนนำชุมชนยึดหลักการทำงานแบบเข้าถึง เข้าใจ และสร้างความตระหนักให้คนในชุมชนเริ่มคิดที่จะพัฒนาชุมชน และสร้างการมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนพัฒนาชุมชนทั้งบ้าน วัด โรงเรียน ชุมชนท้องถิ่น ดังนี้

ภาพที่ 1 โมเดลรูปแบบแนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชน

ตั้งแต่การร่วมค้นหาสาเหตุ ร่วมวางแผนดำเนินการ ร่วมประเมินผล และร่วมรับผลประโยชน์ โดยใช้เวทีประชาคมเป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เปิดพื้นที่รับฟังความคิดเห็นของประชาชน และค้นหาแกนนำชุมชนรุ่นใหม่ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการชุมชนในลักษณะการเป็นจิตอาสา เป็นนักปฏิบัติการชุมชน หรือเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้เห็นความสำคัญของการพัฒนาชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน โดยการน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตและขับเคลื่อนชุมชนให้เป็นชุมชนเข้มแข็ง

ซึ่งแต่ละชุมชนจัดขึ้นเดือนละ 1 ครั้งตามข้อตกลงระหว่างแกนนำชุมชนและสมาชิกชุมชน 4) การถ่ายทอดความรู้จากการลงมือปฏิบัติสู่การนำไปใช้และการขยายผลต่อยอด เมื่อคนในชุมชนเกิดทักษะความรู้ใหม่จากการลองผิดลองถูกจนตกผลึก จึงนำทักษะความรู้อันเป็นทุนชุมชนที่สั่งสมมานั้นเปิดพื้นที่พูดคุยแลกเปลี่ยนกันผ่านเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และมีการติดตามประเมินผลโดยการถอดบทเรียนเพื่อสะท้อนผลและนำมาปรับปรุงให้เป็นแนวปฏิบัติที่ดีของชุมชน และนำไปขยายผลต่อยอดสู่กิจกรรมอื่น ๆ ในรูปของการรวมกลุ่มพัฒนาอาชีพ การถ่ายทอดแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับคนในชุมชนและคนนอกชุมชน การรื้อฟื้นสิ่งที่ดีซึ่งกำลังจะหล่นหายไปใช้ประโยชน์ เช่น การผลิตที่สอดคล้องกับวิถีธรรมชาติ การปลูกพืชผสมผสาน การฟื้นฟูเกษตรแบบดั้งเดิมเกษตรอินทรีย์ ซึ่งถือเป็นระบบเกษตรที่ผลิตอาหารด้วยความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม การผลิตปุ๋ยชีวภาพ เน้นการบำรุงดินหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี การมีระบบบริหารจัดการชุมชนที่ดีเพื่อนำไปสู่การขับเคลื่อนทุนชุมชนให้สอดคล้องตามบริบท

ปัจจัยและเงื่อนไขในการพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างทุนชุมชนเพื่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน พบว่าปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการทำงานเสริมสร้างและพัฒนาทุนชุมชนในจังหวัดอุดรดิตถ์ ประกอบด้วย พลังศรัทธาของผู้นำ ความเข้มแข็งของชุมชนนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ การมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่าง ๆ มีการสร้างองค์ความรู้ใหม่และถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ทักษะที่ดีต่อชุมชน การประสานงาน การบริหารจัดการ การสนับสนุนจากภายนอก ที่ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มของชุมชนแล้ว ยังมีปัจจัยต่าง ๆ ที่สนับสนุนให้การดำเนินงานให้ประสบความสำเร็จ ได้แก่

1) ปัจจัยภายใน มีองค์ประกอบที่สำคัญที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่น ทักษะคติเชิงบวกของผู้นำชุมชน พลังศรัทธาของคนในชุมชน การใช้ประโยชน์และบริหารจัดการทุนชุมชนสู่การเป็นชุมชนพึ่งพาตนเองได้ การทำงานเป็นทีม การสร้างกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดองค์ความรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ได้แก่ แกนนำชุมชน คณะกรรมการและสมาชิกของกลุ่ม เป็นเงื่อนไขสำคัญในการพัฒนาชุมชน

2) ปัจจัยภายนอก หมายถึง หน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชุมชน อาจจะเป็นหน่วยงานราชการหรือหน่วยงานเอกชน การเชื่อมต่อเครือข่ายทางสังคม เปลี่ยนแปลง เป็นต้น ทั้งนี้มีเงื่อนไขความสำเร็จของการนำใช้รูปแบบการเสริมสร้างทุนชุมชนให้เข้มแข็งเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนได้แก่ การนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง หลักการมีส่วนร่วม หลักการทำงานไม่พึ่งพิงหน่วยงานภายนอก แกนนำมีความพร้อม และความตั้งใจที่จะพึ่งตนเองก่อนรับการสนับสนุนทางสังคม

กล่าวโดยสรุปถึงแนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนชุมชนสู่การกำหนดปัจจัยความสำเร็จในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นจังหวัดอุดรดิตถ์ ประกอบด้วย การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน การสร้างศรัทธาและพัฒนาศักยภาพแกนนำชุมชน การเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม การส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพการบริหารทุนสถาบันหรือกองทุนชุมชนต่าง ๆ อาทิ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต และการส่งเสริมพัฒนาทุนภูมิปัญญาและวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามพบว่า

การเรียนรู้เป็นสิ่งสำคัญมากและข้อมูลจากทั้งคณะนักวิจัยและจากการเก็บข้อมูลชุมชนนำมาสู่การสร้างควมตระหนักและนำมาซึ่งการกำหนดประเด็นสำคัญที่จะทำร่วมกันจนเกิดการรวมตัวกันทำงานร่วมกัน มีส่วนร่วมในการดำเนินการ จนเกิดผลลัพธ์การเรียนรู้ไปให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สร้างพลังและเกิดการเป็นเจ้าของและตระหนักในการดำเนินการต่อด้วยการยึดหลักการปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ทั้งนี้ในกระบวนการเรียนรู้สู่การเสริมสร้างทุนชุมชนแบบมีส่วนร่วมเน้นการเสริมสร้างความสามารถให้กับแกนนำชุมชนหรือปราชญ์ชาวบ้านให้สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและช่วยเอื้ออำนวยกระบวนการเติบโตของชุมชนบนฐานการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยได้แบ่งข้อเสนอแนะของการวิจัยเป็น 2 ประการหลัก ได้แก่ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย และข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ในระดับนโยบาย หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งในระดับท้องถิ่นและท้องที่ควรจัดทำแผนจัดการความรู้และทุนชุมชน เพื่อให้มีการจัดการองค์ความรู้และทุนสำคัญประเภทต่าง ๆ ที่มีอยู่ในแต่ละชุมชน
2. ควรจัดทำแผนการถ่ายทอดความรู้ให้แก่คนรุ่นใหม่ เพื่อถ่ายทอดประสบการณ์องค์ความรู้ที่มีคุณค่าให้แก่คนรุ่นใหม่
3. ควรมีการจัดทำแผนการนำทุนทางสังคมออกมาปรับใช้ในการพัฒนาชุมชนอย่างมีระบบแบบแผน รวมถึงการจัดกิจกรรมการพัฒนาและสร้างผู้นำด้านภูมิปัญญาแก่เยาวชนคนรุ่นใหม่ โดยทั้ง 3 แผนดังกล่าวควรให้เกิดเป็นข้อตกลงร่วมกันระหว่างชุมชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
4. แกนนำชุมชนท้องถิ่น ควรมีการรวมพลังกันเพื่อผลักดันให้การพัฒนาทุนชุมชนเข้มแข็งเป็นประเด็นหลักที่นำไปสู่ขับเคลื่อนและบันทึกไว้เป็นวาระหลักในแผนชุมชน และหน่วยงานและองค์กรเครือข่ายอื่น ๆ ที่มีบทบาทหน้าที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสร้างสุขภาพ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร องค์กรภาคประชาชน เป็นต้น สามารถนำข้อค้นพบที่ได้มาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดนโยบาย โครงการและแนวทางในการปฏิบัติงานร่วมกับชุมชน เพื่อให้การดำเนินงานพัฒนาเป็นไปอย่างมีระบบและสอดคล้องกับบริบททุนชุมชนมากยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

ผลการวิจัยดังที่กล่าวมาข้างต้นเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการเสริมสร้างทุนชุมชนให้เข้มแข็ง โดยเฉพาะการนำบทเรียนที่เกิดจากการสังเคราะห์องค์ความรู้รูปแบบการเสริมสร้างทุนชุมชนแบบมีส่วนร่วมทั้งจากคนในชุมชนและเครือข่ายภายนอกมาปรับใช้ตามบริบทที่ต้องการพัฒนาให้เป็นชุมชนต้นแบบ สามารถนำข้อค้นพบที่ได้มาเป็นแนวทางในการศึกษาทุนชุมชน เพื่อนำทุนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด และนำรูปแบบแนวทางการเสริมสร้าง

ความเข้มแข็งทุนชุมชน มาใช้เป็นแกนกลางในการพัฒนาชุมชนและเพื่อให้ทุนชุมชนมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น ทั้งนี้ชุมชนควรนำรูปแบบดังกล่าวมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของแต่ละชุมชน และผู้นำชุมชนที่ต้องการพัฒนาตนเองให้เป็นบุคคลเรียนรู้ สามารถนำข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับองค์ประกอบของการเป็นผู้นำชุมชนที่ดีมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาตนเองให้เป็นผู้นำชุมชนที่ดี มีคุณสมบัติอันนำไปสู่การทำงานพัฒนาชุมชนให้เกิดการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยครั้งนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี โดยได้รับความอนุเคราะห์จากแกนนำชุมชนในพื้นที่เป้าหมายจากทั้ง 3 อำเภอในจังหวัดอุดรธานีที่ได้ให้ข้อมูลและคำแนะนำที่จำเป็นต่อคณะผู้วิจัยด้วยความเมตตาและเอื้อเฟื้ออยู่เสมอ นอกจากนี้คณะผู้วิจัยขอขอบคุณแหล่งทุนสนับสนุนการวิจัยครั้งนี้จากทุนงบประมาณแผ่นดิน กองทุนวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม ปีงบประมาณ 2563 ผู้วิจัยขอขอบพระคุณทุกท่านด้วยความจริงใจ

เอกสารอ้างอิง

- โกวิทย์ พวงงาม. (2553). *การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์.
- ชนันภรณ์ อารีกุล. (2556). *การพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนทางสังคมเพื่อความเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน*. (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน). คณะครุศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณัฐธิดา เย็นบำรุง. (2558). *ทุนทางสังคมกับการพัฒนาเมืองยะลา*. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษามหานครและเมือง มหาวิทยาลัยรังสิตร่วมกับมูลนิธิส่งเสริมปัญญาสาธารณะภายใต้แผนงานนโยบายสาธารณะเพื่ออนาคตของเมือง.
- นภาพรณ์ ทะวานนท์, เพ็ญศิริ จีระเดชากุล และจิรวุฒิ ปัทโธสง. (2550). *ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (2543). *กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: อูษาการพิมพ์.
- พระปลัดประพจน์ อยู่สำราญ และรัชฎาพร เกตานนท์ แนวแห่งธรรม. (2561). *การพัฒนารูปแบบการจัดการทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน*. *วารสารปัญญาภิวัฒน์*, 10(2), 187-199.
- วันชัย สุขตาม. (2556). *การพัฒนาทุนมนุษย์วิถีพุทธในยุคโลกาภิวัตน์: รูปแบบและแนวปฏิบัติ*. *วารสารมหาจุฬาริชาการ*, 2(2), 521-522.
- วรวิทย์ โรมรันพันธ์ (2548). *ทุนทางสังคม*. กรุงเทพฯ: โครงการสร้างเสริมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560ก). *ร่างยุทธศาสตร์ระยะ 20 ปี*. เข้าถึงได้จาก www.nesdb.go.th

อนุชาติ พวงสำลี อารณีย์ จันทร์สมวงศ์ และพีรพัฒน์ โกศลศักดิ์สกุล. (2542). บทสังเคราะห์ความเคลื่อนไหวของภาคีอันหลากหลายในขบวนการประชาสังคมไทย ใน *ขบวนการประชาสังคมไทย: ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง*. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยและพัฒนาประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

อมรวิรัช นาคทรพรพ. (2551). *การศึกษาในวิถีชุมชน: การสังเคราะห์ประสบการณ์ในชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชน*. กรุงเทพฯ: ซีโน พับบิซซิ่ง จำกัด.